

УДК 94(977):37.091 «1874/1914»

В.М. Крижанівський**ІСТОРІЯ В СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНИХ
ДИСЦИПЛІН ГЛУХІВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО
ІНСТИТУТУ (1874–1914 РР.)**

У статті розкривається місце історичних курсів у системі навчальних предметів Глухівського учительського інституту в 1874–1914 р. Реконструйовано навчально-методичні прийоми при викладанні історичних дисциплін та з'ясовано рівень успішності слухачів за 1891–1904 рр.

Ключові слова: історія, методика, метод, прийом, хрестоматія, наочність.

1874 року Глухів стає важливим освітнім осередком із підготовки вчителів міських шкіл Київського учбового округу у зв'язку із відкриттям учительського інституту. На нововідкриту установу було покладено важливе урядове завдання із підготовки якісних кадрів та здійснення планової русифікації краю. На жаль, наявна історіографічна традиція не репрезентує дослідження із проблеми викладання історії у стінах учительського інституту [1, с. 116–134]. У зв'язку з цим у статті окреслимо навчально-методичні параметри учіння курсів історичного циклу в Глухівському інституті 1874–1914 рр.

Слід відмітити, що історія як навчальна дисципліна в інститутській навчальній програмі не належала до пріоритетних предметів. Так, згідно з навчальним розписом 1891 р. для I–III класів на перше місце висувалася російська мова – 360 годин / рік, далі йшли арифметика – 330 годин, природознавство та креслення – по 300 годин та історія – 180 годин [2].

У закладі викладалося два предмети історичного циклу: інтегрований курс історії та методика. Слід відзначити, що методика викладалася з другого класу, спочатку як складова нової історії, а у третьому класі – як складова російської історії [3, с. 83]. 1912 р. було скорочено кількість практичних уроків з 3 до 2 годин на день, а вивільнені 6 уроків були заміщені уроками з Закону Божого, педагогіки, російської мови, математики, фізики та історії. При викладанні цих предметів прискіплива увага приділялася саме методиці [4, с. 429].

У 1880–1890-х рр. у Російській імперії лише відбувався процес становлення методики. Так, у 1860–1890-х рр. з проблем викладання історії було написано лише кілька монографічних праць [5, с. 56]. Якісний прорив було зроблено тільки після подій 1905–1907 р. [6]. Так, 1912 р. вийшов перший посібник викладача Феодосійського учительського інституту Д.А. Маркова з проблем викладання історії. Про істотну потребу в такого типу працях засвідчує те, що це видання 1912 р. було схвалене Ученим комітетом при Міністерстві освіти як базове для учительських інститутів, підтримане Учбовим комітетом при св. Синодові для фундаментальних бібліотек духовних семінарій та училищ й рекомендоване Головним Управлінням військово-учбових закладів у фундаментальні бібліотеки кадетських корпусів [7, с. 1].

Наявні дореволюційні програми з методики історії, у тому числі й для учительських інститутів, передбачали вивчення таких блоків. По-перше, з'ясування відмінностей між історією як наукою і навчальною дисципліною, співвідношення між загальноросійською та всесвітньою історією, загальна структура курсу. По-друге, характеристика методів розташування та викладу історичного матеріалу (хронологічно-регресивний, хронологічно-прогресивний, реальний та ін.) й відповідні прийоми викладу історії (акроаматичний та катехізичний). По-третє, огляд посібників, виокремлення місця наочності (карт, атласів), хронології, задачників при вивченні історичного матеріалу. У цьому ж розділі вивчалась роль історичної белетристики для підвищення рівня засвоєння курсу. По-четверте, підготовка вчителя до уроку [8, с. 85–86].

Для покращення рівня викладання методики при Глухівському інституті на 1890-ті рр. функціонував відділ навчальних «посібій» [9, с. 7], а 1909 р. було створено педагогічний музей [10, с. 5]. Упродовж 1911–1917 рр. кількість науково-методичної літератури в музеї зростає з 311 назв до 1933 (від 347 до 2307 томів відповідно), а наочних посібників – з 243 одиниць до 429.

За директора М. Григоревського утвердилася традиція, коли студенти 3 класу здійснювали аналіз наявної науково-методичної літератури в музеї та готували реферати. Ці роботи зачитувалися на відповідних педагогічних засіданнях, на яких головував директор або викладач відповідного предмету. Так, 29 та 31 березня 1911 р. на такій педагогічній раді випускники Мартиненко, Ящик та Корсун підготували доповідь, у якій проаналізували 11 посібників та наочних підручників з історії. Також слухачі інституту склали бібліографічні вказівники з предметів, у тому числі й з історії [10, с. 9–11].

Теорія тісно пов'язувалася з практикою. Так, слухачі 3 класу обов'язково проходили практику, якою керував учитель міської школи при інституті. Зі спогадів випускника В. Дорошенка відомо, що подібний підхід до організації педагогічної практики діяв за директорства О. Белявського [11, с. 12]. Якщо його наступник І.С. Андрієвський продовжив цю традицію, то П. Міловський у 1905–1907 рр. спробував перекласти керівництво практикою на викладачів інституту, але новація не була реалізована через спротив студентів [12, арк. 23–25].

На жаль, відомості побіжні про методичні прийоми викладання історії в самому інституті. З протоколів педагогічної ради дізнаємося, що 1906/07 р. при викладанні історії був здійснений перехід від урочної системи до лекційно-репетиторської. Така система подачі матеріалу використовувалася й для педагогіки та теорії словесності, Закону Божого. Нова система викладання, за спостереженням викладачів інституту, дозволила підняти рівень зацікавленості слухачів та сприяла більш раціональному використанню навчального часу [12, арк. 57].

Із спогадів випускника 1910 р. О. Карпекіна відомо,

що на вступних іспитах вимагали добре знання хронології та карт з номенклатурою [13, с. 4]. Слід зазначити, що в підручнику з методики Д. Маркова відзначалося, що хронологія в історії виконує роль своєрідного каркасу, як карти в географії.

Із спогадів того ж О. Карпекіна дізнаємося, що директор П. Міловський був незадоволений з того, що слухачі використовували багато наочності. На підтвердження цього на атласах із загальної історії Н.Н. Торнау виявлено штемпелі бібліотеки Глухівської міської школи при учительському інституті. Доцільно відмітити, що у дореволюційній Росії інтенсивно використовувалися німецькі карти Кіппера, Швабе, але їх недоліком була передача номенклатури латиницею. Проте, російські карти Ілюстрова, Максимова та Неслуховського були гіршими. У зв'язку з цим з тодішніх історичних атласів високо котувалися видання Йордана та Н.Н. Торнау [8, с. 32–34].

Із загальної історії нам відомо три частини історичних атласів барона Н.Н. Торнау з 77 карт, які по чергово розкривали епоху стародавнього світу [14], часів Серньовіччя [15] та Нової доби [16]. Ці атласи були рекомендовані Головним управлінням Військово-Учебних закладів для використання у кадетських корпусах, Учебним комітетом Міністерства Фінансів для викладання історії в комерційних училищах та Вченим комітетом Міністерства освіти для середніх закладів освіти. Окремо було видано карти Н. Торнау з історії Російської імперії на 27 зображень [17]. У звіті попечителя Київського учбового округу за 1907 р. зазначалося, що в інституті були географічні та історичні карти та «пособія» [18, с. 7].

Також у навчальному процесі інтенсивно використовувалася робота з хрестоматіями. Слід відмітити, що на початку ХХ ст. в європейській методиці було обґрунтовано важливість використання першоджерел (хрестоматії (Quellenbuch) при вивченні історії [8, с. 35]. З дореволюційної бібліотеки Глухівського учительського інституту збереглося 10–12 подібних хрестоматій з історії Європи та Російської імперії.

Побіжно можна окреслити методологічні та методичні підходи, які використовувалися або могли використовуватися викладачами інституту при викладанні історії. У звіті за 1891 р. зазначалося, що «на уроках історії особлива увага приділялася діячам, які можуть служити для вихованців за зразок честі, справедливості, любові до Батьківщини, вірності дому та самовідданості» [9, с. 11]. Припускаємо, що у викладанні минулого важлива увага приділялася діяльності відомих політичних діячів. У той же час в офіційно рекомендованому міністерством освіти підручнику з методики історії Д.А. Маркова 1913 р. відчувається вплив позитивізму з його вірою в універсальність історичного поступу, можливістю виокремлення причинно-наслідкових зв'язків, певною мірою нівелювання ролі одиничного фактору та особистості в житті суспільства [7, с. 12].

Цікаво реконструювати дидактичні прийоми при викладанні історії в Глухівському учительському інституті. У дореволюційних підручниках з методики історії згадується два методи навчання: евристичний та акроаматичний. Евристичний метод ґрунтується на тому, що викладач та студенти шляхом дискусії доходять певних висновків. У свою чергу акроаматичний метод зводився до лекційного виступу викладача [19, с. 119]. Так, випускник 1910 р. О. Карпекін згадував, що викладач педагогіки та психології М. Григоревський одного разу запропонував висловитися з певного питання слухачів інституту [13, с. 17–18]. Тому доцільно припустити, що й інші викладачі інституту використовували як метод дискусії, так і лекційну форму. Слід відмітити, що вивчення історичного матеріалу відбувалося й у післяурочний час. Так, 1894 р. на інститутському літературно-музичному вечорі вихованець 2-го класу представив реферат на тему: «Історія міста Глухова» [20, с. 12].

Збережені матеріали звітів попечителя Київського учбового округу уможливають реконструкцію успішності слухачів інституту за 1891–1904 рр. Так, у перший період (1891–1894) середня успішність з предметів становила 57 % (похибка у межах 5–7 %); у другий (1897–1901) – 89,5 %, у третій 1903–1904) – 69,8 %. У свою чергу успішність з історії в перший період становила 60,4 %, у другий – 88 %, у третій – 79,75 %.

Нам не вдалося віднайти програму з історії для учительських інститутів. Проте, уявлення про її зміст можна сформулювати, проаналізувавши програму 1913 р. з історії для бажаючих отримати звання учителя вищого початкового училища (до 1912 р. – міські школи). На 1914 р. зазвичай в учительських інститутах давня та середньовічна історія вивчалася у 1 класі, а нова – у другому.

Курс давньої історії обмежувався вивченням Близького Сходу (Єгипет, Вавилон, Ассирія, Мідія, Персія, Фінікія, Персія) та Греції з Римом. З історії античної Греції вивчалася політична історія, а саме зміна гегемонії Спарти, Афінів та Фів у результаті греко-перського збройного протистояння та Пелопонеської війни. Політична історія греків завершалася Македонською монархією. Історія Риму передбачала поступове вивчення зміни форми державного правління від республіки на принципату.

Програма з середніх віків окреслювала вивчення Близького Сходу (світу ісламу) та християнської Європи. Студенти мали розуміти суть феодальної системи та процес її кризи і виникнення централізованих держав. Також вивчалася протистояння імператорів та Пап, хрестові походи, світ міста та загалом культура «темних віків». Закінчувався курс епохою Відродження. Курс нової історії окреслювався межами тільки Європи. Ключові проблеми студіювання: Реформація та Контрреформація, посилення Пруссії, Англійська та Французька революції; Франція доби Наполеона; ідейні зрушення: епоха консерватизму та лібералізму [8, с. 44–45].

Що стосується курсу «русской» історії, то політична

історія імперії починалася з епохи Київської Русі: поступового її росту, централізації до удільного розподілу. Визначальною подією визначалася монголо-татарська навала, в результаті якої Русь розпалася на «північно-західну» та «південно-західну» або «Західну Русь». Для північних земель XIV–XVI ст. це епоха піднесення Москви та спроба модернізації за Івана Грозного і доба Смути. Для південно-західних земель – домінування Литви та утворення Речі Посполитої. XVII–XVIII ст. – епоха модернізації за Петра I та Катерини II, у зовнішній політиці – повстання Б. Хмельницького, вирішення «малоросійського питання» за Федора Олексійовича та повернення «западно-руських земель» за Катерини II.

У релігійному блоці всі процеси зводилися до початкового хрещення. У добу литовсько-польського домінування акцент робився на посилення західноєвропейських впливів, а саме церковна унія 1596 р. і протистояння православних з католиками та уніатами. Для власне російських земель XVII–XVIII ст. – це скасування патріаршества та боротьба з розкольниками [8, с. 49].

Вище вказана концепція об'єктивно ігнорувала особливості суспільно-політичного, культурно-освітнього поступу України. Незадоволення Москво- та російсько-центризмом проявилось в післяреволюційну добу, коли студенти вимагали від директора П. Миловського ввести нові курси, у тому числі й історію України [11, с. 24].

Отож, у системі історичних дисциплін Глухівського учительського інституту 1874–1914 р. викладалися історія та методика. При вивченні методики викладачі інституту звертали увагу на форми, методи організації навчального процесу. У свою чергу, на уроках загальної та російської історії осмислювалися суспільно-політичні процеси в Європі від стародавнього світу до XIX ст. Зрозуміло, що історія України була інтегрована до історії Російської імперії.

ПОСИЛАННЯ

1. Белашов В. І. Глухів – столиця гетьманської і Лівобережної України. – Глухів: Глухівська міська друкарня, 1996. – 145 с.
2. Глуховський учительський інститут. Ведомость № 4 // Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии мужских гимназий и прогимназий за 1891 год. – К.: Типо-Литография И.Н. Кушнарв и К, 1892. – 13 с.
3. Краткая методика истории С. Троицкого. – Казань, Издание книжного магазина М.А. Голубева, 1914. – 86 с.
4. Ежегодник Глуховского учительского института / под. ред. М. С. Григорьевского. – К., 1912. – 435 с.
5. Див. бібліографію з книги Покотило Н.П. Практическое руководство для начинающего преподавателя истории / Н.П. Покотило. – СПб.: Изд-во Т-ва А.С. Суворина – Новое время, 1913. – 569 с.; Кареев Н. Заметки о преподавании истории в средней школе. – СПб., 1900. (систематизація матеріалів, опублікованих 1889 року в № 10 – 12 журналу «Русская школа»); Кролюницкий А. Опыт методики элементарного курса истории. – СПб, 1899. – Изд. 2-е.; Петров. Историческая подготовка. Pro domo suo – Харьков, 1881; Стасюлевич О формальном и реальном методе преподавания истории // История средних веков. – СПб., 1863. – Т. 1.
6. Див.: Кульжинский Я.С. Опыт методики систематического курса истории. – СПб, 1914. – 2-е изд. – 179 с.; Его же Опыт методики систематического курса истории. – Звенигородка, 1913. – 196 с.; Марков Д.А. Записки по методике истории и географии. – М.: Типо-Литография Товарищества И.Н. Кушнарв и К, 1912. – 141 с.; Его же Записки по методике истории. – М.: Типо-Литография Товарищества И.Н. Кушнарв и К 1913. – 159 с.; Краткая ме-

тодика истории С. Троицкого. – Казань, 1914. – 86 с.; Уланов В.Я. Опыт методики истории в начальной школе. – М.: Типография Т-ва И.Д. Сытина, 1914. – 283 с.; Сингалевич С.П. Среднешкольное и университетское преподавание истории. – Казань, Типо-Литография Т-ва Дома «Веремеев и Шашабрин», 1916. – 23 с.; Влахопулов Б.А. Методика истории. – Киев, 1913. – 132 с.; Очерки по методике истории / сост. К.А. Иванов. – СПб., 1908. – 165 с. и др.

7. Марков Д.А. Записки по методике истории и географии. – М.: Типо-Литография Товарищества И.Н. Кушнарв и К, 1912. – 141 с.

8. Краткая методика истории С. Троицкого. – Казань, 1914. – 86 с.

9. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии мужских гимназий и прогимназий // Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1891 год. – Киев: Типо-Литография И.Н. Кушнарв и К, 1892. – 42 с.

10. Сапитон Г. Педагогический музей. – Глухов, 1949 (рукопись).

11. Сапитон История Глуховского учительского института. – Глухов, 1949 (рукопись).

12. Глухівський учительський інститут в 1905/06 і в 1906/07 навчальних роках (доповідні записки, протоколи засідань педагогічної ради) (копії з справ Центрального державного історичного архіву в СПб.). (машинопис). – Фонди Глухівського історико-педагогічного музею.

13. Карпекін А.А. Глуховський учительський інститут. Воспоминания бывшего слушателя института. – Тетрадь 2. – 23 с. (рукопис) – Фонди Глухівського історико-педагогічного музею.

14. Учебный исторический атлас. Часть 1. Седьмое издание / составил барон Н.Н. Торнау. – СПб, 1907. (рекомендоване учбовим комітетом Міністерства народної освіти в якості учбового «посібія» для всіх середніх учбових закладів Міністерства).

15. Учебный исторический атлас. Средняя история. Часть II. / составил барон Н.Н. Торнау. Одинадцатое издание – СПб, 1912. – 5 лист.

16. Учебный исторический атлас. Часть III. Новая история / составил барон Н.Н. Торнау. Шестое издание. – СПб., 1908. – 4 лист.

17. Учебный атлас по русской истории / составил барон Н.Н. Торнау. Издание седьмое. – СПб, 1909. – 10 лист.

18. Глуховский учительский институт и учительские семинарии // Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1907 год – К., 1908. – 28 с.

19. Кульжинский Я.С. Опыт методики систематического курса истории. – СПб., 1914. – 2-е изд. – 179 с.

20. Глуховский учительский институт и учительские семинарии // Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1894 год. – К., 1895. – 16 с.

Крижановский В.М. История в системе учебных дисциплин в Глуховском учительском институте (1874–1914 гг.)

В статье раскрывается место исторических курсов в системе учебных предметов Глуховского учительского института в 1874–1914 г. Реконструированы учебно-методические приемы преподавания исторических дисциплин, выяснено уровень успеваемости слушателей за 1891–1904 гг.

Ключевые слова: история, методика, метод, прием, хрестоматия, наглядность.

Kryzhanivsky V.M. History in the educational discipline in Hlukhiv Institute (1874–1914)

In the article to the place of historical courses in system of subjects of Hlukhiv Institute (1874–1914) is devoted. The methods of teaching of historical subjects and found the level of success of students in 1891–1904 is reconstructed.

Key words: history, methodology, method, reading-book, evidentness.

28.02.2017 p.

j